

67. Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego, wyd. T. Lubomirski, Warszawa 1863, nr 11.

68. zob. S. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959, s. 89—94.

69. S. Trawkowski, *Sozialtopographie der stadt Plock*, „Kw. Historii Kultury Materialnej”, X, 1962, nr 1/2, „Ergon”, vol. III, Problem lokacji Płocka jest przedmiotem wciąż żywej dyskusji. W związku z opublikowaną w 1964 r. rozprawą Waltera Kuhna „Die Entstehung der deutschrechtlichen Stad Plock”, raz jeszcze zabrał głos K. Buczek. W przeciwieństwie do W. Kuhna, który stoi na stanowisku dwóch lokacji Płocka, jednej przed 1227 r. i drugiej w 1237 r. Buczek wyraża pogląd, iż w 1237 r. nie było lokacji nowego miasta. Pogląd Kuhna nie jest ośobodniony i ma swoich zwolenników w Polsce (Nowowiejski, Płock, s. 89—90, 183; R. Cieśla, Płock — powstanie i rozwój miasta, „Notatki Płockie”, 1957, nr. 3/4, s. 7; W. Szafrński, *Les origines de la ville de Plock á la lumiere des plus recentes recherches archeologies*, „Kw. Historii Kultury Materialnej”, X, 1962, nr 1/2 — „Ergon”, vol. III, s. 403). Zdaniem Buczka „postanowienia tegoż aktu (tj. 1237 — podkr. moje) dowodzą, że wbrew temu co sądzili m. in. Nowowiejski, Cieśla, Szafrński i co twierdzi bezpodstawnie Kuhn, owo miasto nie było bynajmniej drugim miastem płockim lecz poszerzoną terytorialnie i bardziej uprzywilejowaną kontynuacją starego miasta” (K. Buczek, Lokacja Płocka, „Kw. Hist.” 1967, nr 4, s. 1019).

ADAM DOBRŃSKI

Płock w przededniu I wojny światowej miasto i wojsko

Początek dwudziestego wieku niósł atmosferę przygotowań do wojny. Dotyczyło to szczególnie dziesięciu guberni byłego Królestwa Polskiego. Płock był stolicą jednej z nich. Gubernia, ta jednak z mniejszych (9446 km²), poniżej średniej gęstości zaludnienia (72 osoby na km²), o małym potencjale gospodarczym zajmowała jednak ważne miejsce w systemie militarnym Rosji. Wynikało to przede wszystkim z położenia — południowa granica guberni płockiej oparta była o Wisłę, tą największą przeszkodę terenową a zarazem ważną wówczas arterię komunikacyjną²). Walorem dodatkowym była wyniosłość prawego brzegu rzeki (Płock leży 50 m ponad lustrem wody). Cztery z siedmiu powiatów: Lipno, Rypin, Mława, Przasnysz graniczyły bezpośrednio z Cesarstwem Niemieckim. Sam Płock był trzecim z kolei portem od strony Torunia. Od granicy wodą dzieliło go około 90 km, od Warszawy było ich 125, do Modlina 88. Tu również krzyżowały się szlaki lądowe: trakt nadwiślański (Warszawa — Nowy Dwór — Modlin — Wyszogród i dalej na Dobrzyń — Lipno) z ręką Mława — Sierpc — Gostynin. W Łucku ta droga łączyła się z innym nadwiślańskim szlakiem: Warszawa — Sochaczew — Gabin i dalej na Włocławek. Wykorzystanie walorów położenia guberni i samego Płocka zależało w decydującej mierze od założeń planów wojennych Rosji.

Nie wdając się w ich szczegółową analizę³)

70. J. Długosz, *Opera...*, t. II, s. 244.

71. Kodeks dyplomatyczny księstwa mazowieckiego, nr 11.

72. J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy nad Bałtykiem*, XIII wieku, s. 97—98.

73. A. Semkowicz, *Krytyczny rozbiór dziejów polskich*, s. 233. Spór pomiędzy biskupem Michałem a Świętopełkiem rozstrzygają arbitri P(etrus) episcopus Mazowiensis, J. abbas Plocensis, Gregorius et Voyzlaus, fratres praedicatores, Nicolaus, Godefridus, Vincencius de ordine fratrum Minorum, Nicolaus canonicus Plocensis, (Preuss. UB, t. I, nr. 66).

74. J. Kłoczowski, op. cit. s. 304.

75. De vita et miraculis s. Jaconis, M. P. H. IV, s. 856—857. „Sancius Jazecho ad orientem progrediens... venit in Mazowian ad civitatem Vyssegroth, ubi tuns Wandalus pernium exuberauerat nullamque navem vel nautam inveniens... dixit ad fratres qui cum erant videlicet frater Florianus, frater Godinus et frater Benedictus...”

76. W historiografii polskiej sprawa datacji misji Jacka do Kijowa nie jest wyjaśniona. Panuje dosyć duża rozbieżność poglądów w tej kwestii. W. Abraham, *Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Pusi*, t. I, Lwów 1904, sądzi za lektorem Stanisławem, że misja ta miała miejsce około 1222 roku. Podobną opinię wyraża T. Manteuffel, św. Jacek, *Polski Słownik Biograficzny*, t. X, s. 264. Bardziej uzasadnione wydaje się przypuszczenie, że wyprawa ta nastąpiła około 1228 roku.

i pomijając ich częste zmiany — podkreślić trzeba, że pierwszą linię lub pozycję wyjściową stanowić miały boki czworokąta Bug — Narew — Wisła — Wieprz. Na interesującym nas odcinku punktem najdalej wysuniętym na zachód jest Modlin (ówczesna twierdza kategorii II). Tak więc Płock znajdował się poza przewidywanymi rubieżami starć sił zasadniczych. Stan ten mógł ulec zmianom w wypadku zdecydowanych działań ofensywnych wojsk rosyjskich na kierunek Berlina, czego tak silnie domagała się Francja, co jednak z bardzo wielu powodów było mało prawdopodobne. Przy ociężałej pracującej machinie administracyjnej, wobec rozlicznych niedostatków komunikacyjnych i niedostatecznie jeszcze dopracowanych zarządzeń mobilizacyjnych trzeba było się liczyć przede wszystkim z koniecznością przykrycia obszaru centralnego Królestwa Polskiego. Tą właśnie rolę spełniać miały gubernie położone na lewym brzegu Wisły, a także częściowo Płocka i Łomżyńska. Chodziło o opóźnienie marszu Niemców na Warszawę i z tej przyczyny zaniechano rozbudowy linii kolejowych.

Dla Płocka i guberni płockiej mobilizacja oznaczała jednocześnie początek ewakuacji w głąb Królestwa. Stąd też rozmieszczenie i rodzaj wojsk tu stacjonujących.

Do 1910 roku było na terenie całej guberni płockiej 11.790 żołnierzy nie licząc żandarmerii i straży ziemskiej⁵). Gros sił stanowiła właśnie

kawaleria rozrzucona wachlarzem wzdłuż granicy, jak gdyby dla wsparcia straży pogranicznej pułkami w Przasnyszu — Mławie — Rypinie — Sierpcu — Płocku — Lipnie. Jeszcze nieco dalej, w trzeciej linii stały pułki strzelckie i artyleria konna.

W samym Płocku znajdowały się:

- Sztab 15 dywizji kawalerii ze składu XV-tego Korpusu.
- Sztaby 1 i 2 brygady kawalerii teje dywizji i jeden z pułków, 15 Perejeśławski dragonów.
- Sztab 1 brygady strzelców i dwa pułki z jej składu (1-szy i 2-gi) oraz 1-szy dywizjon artylerii strzelców (3 baterie — 24 działa).
- 22 bateria z 10-tego dywizjonu artylerii konnej (6 dział⁶⁾).

Po przesunięciach 1910 roku liczebność wojsk w guberni spadła do 10.374⁷⁾. Wycofano pułki strzelców, pozbawiając tym samym kawalerię bezpośredniego wsparcia. Zmiany objęły cały teren Królestwa Polskiego. Według obliczeń Freilicha z 225.000 żołnierzy wojsk liniowych zostało tylko 165.000⁸⁾. Obniżył się i stosunek liczby wojska do ogółu ludności cywilnej Królestwa Polskiego (1 : 85 licząc tylko wojska liniowe a więc i bez twierdz). Według danych Freilicha (przyjmuje on dla całej guberni płockiej 9000) dla interesującej nas guberni stosunek ten wyniesie 1 : 74. A oto szczegółowy wykaz wojsk w Płocku po 1910 r.

- 15 Perejeśławski pułk dragonów, stan: 42 oficerów, 5 urzędników rang oficerskich, 1106 podoficerów i szeregowców i 948 koni.
- 15 Tatarski pułk ułanów, stan: 39 oficerów, 5 urzędników rang oficerskich, 1060 podoficerów i szeregowców i 952 koni.
- 22 bateria artylerii konnej, stan: 4 oficerów, 160 podoficerów i szeregowców i 191 koni.
- Płocki Magazyn Prowiantowy, 1 oficer i 11 szeregowców oraz komórki administracyjne, kwatermistrzowskie, żandarmeria i straż ziemska⁹⁾.

Na podstawie tych obliczeń można przyjąć, że w Płocku przed I wojną światową stacjonowało około 2350 żołnierzy jednostek bojowych wraz z 2100 końmi. Ogólna zaś liczba wojskowych w mieście zbliżała się do dwóch i pół tysiąca. W 1912 roku Płock liczył: ¹⁰⁾

Ludność stała	Ludność zamieszkała czasowo	Ogółem
w tym mężczyzn	w tym mężczyzn	w tym mężczyzn
25 245/11 097	5 681/2 555	30 926/13 652

Stosunek wojska do ludności cywilnej sięgał rzędu 1 : 12, 1 : 13 a do mężczyzn 1 : 5, 1 : 6.

Wśród mężczyzn tylko około 40—44% należało do grupy wiekowej 17—45 lat¹¹⁾. Z tej ostatniej zaś tylko 75—80% nadawało się do służby wojskowej¹²⁾. Brak danych nie pozwala na do-

kładne określenie liczby obywateli Płocka powołanych do wojska przed I wojną światową jak również liczby rezerwistów i pospolitego ruszenia. Wiadomo tylko, że w 1907 roku na listach poborowych guberni płockiej znajdowało się 7.166 mężczyzn¹³⁾, z czego miało być przyjętych do wojska 2 951 (około 41%). W 1909 r. liczba wpisanych wzrosła do 7.645, co równało się 1,10% całej ludności. Odnosząc te proporcje do Płocka otrzymamy 340 mężczyzn na listach poborowych, a 140-tu wziętych do wojska. Pamiętać jednak trzeba, że wyjątkowo udawało się uzyskać odroczenie i że wylosowani pochodzenia żydowskiego częściowo wykupowali się za cenę 300 rubli. Żydzi stanowili w 1912 roku 39,1% ogółu ludności Płocka, tak więc ostateczna cyfra nie powinna przekraczać 110-ciu poborowych.

Czas trwania powinności wojskowych wynosił 22 lata (od 21-go do 43-go roku życia). Śmiertelność dla interesującej nas grupy wiekowej była mała (na przykład w 1911 roku w Płocku katolików, prawosławnych i ewangelików w wieku 21—45 obojga płci zmarło siedemdziesięciu dwóch)¹⁴⁾. Ruchy migracyjne nie składają też do poważniejszych poprawek. W 1912 roku wyemigrowało z całego powiatu płockiego 91 mężczyzn — mniejszą ich część stanowili mieszkańcy samego miasta, które dodatkowo zasilali przybysze ze wsi¹⁵⁾. Kończąc te rozważania proponuję ustalić liczbę mieszkańców Płocka przeszkolonych wojskowo do lata 1914 roku na 1100¹⁶⁾ (3,5% ogółu ludności). Natomiast liczba zdolnych do noszenia broni po odliczeniu narodowości żydowskiej wynosiła około 5,5—58 tysięcy (z ludnością żydowską do 9 tys.). Ostatnia korekta polegać winna na odliczeniu poddanych niemieckich i austro-węgierskich¹⁷⁾.

	Poddani		
	Poddani Niemiec	Austro-Węgier	
	mężczyźni od 20 lat (w tym b. żołnierze)	mężczyźni od 20 lat (w tym b. żołnierze)	
1.I. 1913	39	13	8
1.V. 1913	40	8	7
1.IX. 1913	35	11	8
1.I. 1914	26	9	3

Widzimy wyraźny spadek w ostatnim roku przed wojną.

K W A T E R Y

Największy kompleks koszar powstał w latach 1892—1893 w północno-zachodniej części miasta (Czarne Pole — ówczesne ulice: Dobrzyńska, Zduńska, Ostatnia¹⁸⁾). Budowniczymi byli przedsiębiorcy: Golde, Altberg i Beker. Przed I wojną światową w koszarach Goldego stał 15 Perejeśławski pułk dragonów, a w Bekera — 15 Tatarski pułk ułanów. Wcześniejsze, choć znacznie mniejsze były koszary zbudowane w 1856 roku na miejscu klasztoru Norbertanek. Wydaje się, że pierwotnie przeznaczone

były dla artylerii jednego z dwóch pododdziałów — drugi stacjonował przy obecnej ulicy Okrzei. Wybór ten usprawiedliwiają warunki terenowe zabezpieczające doskonały ostrzał mostu i lewego brzegu Wisły. W tym rejonie miasta mieściły się i inne budowle wykorzystywane w pewnych okresach czasu przez wojsko: szpital w początkach XX wieku przyłączony do szpitala Św. Trójcy²⁰⁾ i stare, drewniane żupy solne służące następnie jako magazyny wojskowe.

Trzeci rejon miasta zajęty przez wojska znajdował się w północnej części przy trakcie Bielsk — Sierpc. Tu zlokalizowano przede wszystkim place ćwiczeń dla obu pułków kawalerii. Norma dla jednego wynosiła 40 „diesiatin” (około 43,7 ha). Do charakterystycznego konfliktu doszło przy pertraktacjach między władzami wojskowymi a Kasą Miejską, która ostro zaprotestowała przeciwko kwocie 1568 rubli 86 kopiejek jako proponowanej rocznej należności za dzierżawę owych 40 „dzesiatin” na plac ćwiczeń dla pułku Perejesławskiego²¹⁾. Ostatecznie dopięto kontraktu za 2000 rubli. Podobnie stało się i z pułkiem Tatarskim, tyle że w tym wypadku właścicielem domu była osoba prywatna. Przy władzach gubernialnych znajdował się Płocki Gubernialny Urząd do Spraw Powinności Wojskowych. Podlegali mu Naczelnicy Wojskowi Powiatów, w tym również i powiatu Płock. Mieściła się tu też Komenda Straży Ziemskiej i żandarmeria.

Wojsko korzystało również z sieci kanalizacyjnej i wodociągów miejskich, ze środków łączności i wielu innych jeszcze budynków użyteczności publicznej. Płacono z tej racji sumy pieniężne władzom miejskim i osobom prywatnym nie mogąc jednak uzyskać większych, jednorazowych sum na inwestycje. Ze szczególną wyrazistością problem ten znalazł odbicie przy zakwaterowywaniu 22 baterii artylerii konnej²²⁾. Należy sądzić, że brak funduszy na budowę nowych koszar czy tylko rozbudowę i adaptację istniejących spowodował czasowe przeniesienie baterii do Włocławka²³⁾.

Na koniec możliwości miasta w tym względzie. W 1909 roku ogólna liczba budynków wynosiła 2789, z czego większość murowanych²⁴⁾. Liczbę mieszkańców w trzy lata później określa statystyka na 4.829²⁵⁾, co pozwala na ustalenie średniej osób na mieszkanie 6,4.

Długość sieci wodociągowej w 1909 roku wynosiła przeszło 8 km, a kanalizacyjnej około 5,5 km. Ogólna długość ulic (32 nazwane i 6 zaułków bez nazwy) przekraczała 17 km. Trzy place i dwa bulwary uzupełniały całość. Nie był to obraz imponujący, ale nieograniczone terenowo były też możliwości rozbudowy.

Z A O P A T R Z E N I E

A. Konie. Produkty zwierzęce

Już poprzednio podane zostały ilości koni wojskowych w Płocku. W tym miejscu chcemy przedstawić możliwości mobilizacyjne miasta

w tym zakresie. Spis roku 1912 określił ogólną liczbę koni w Płocku na 365²⁶⁾. Rok wcześniej było ich 298²⁷⁾, rok później 321²⁸⁾, ale w tych dwu ostatnich wypadkach, podano tylko liczbę koni roboczych. Z owych 365 koni roku 1912 uznano, że dla zakupu do wojska nadaje się zaledwie 41, w tym: 3 jako wierzchowce, 5 dla artylerii, 21 dla taborów (I kategoria) i 12 pociągowych (II kategoria). Pozostałe mogły służyć do podwód i dla uzupełniania braków już w czasie działań wojennych. O wiele większe możliwości kryły się w tym względzie na terenie powiatu płockiego, gdzie na 16.875 koni do ewentualnego zakupu przez wojsko nadawało się aż 1.493, w tym: 75 jako wierzchowce, 356 do artylerii i 1.062 do taborów (846 — I kategoria)²⁹⁾.

W 1907 roku podstawiono w Płocku dla potrzeb wojska 227 podwód za odpłatnością (154 jednokonnymi i 73 dwukonnymi) i 10 bezpłatnie³⁰⁾. W 1910 r. tylko 98 odpłatnie (i 13 jednokonnymi i aż 50 dwukonnymi) ale za to już 63 bezpłatnie³¹⁾. Widzimy więc z czasem zmiany w jakości podwód w postaci zwiększającej się liczby dwukonnych ale zarazem i wzrost bezpłatnych świadczeń ludności w tym zakresie. Spisy uwzględniają także uprzęż, szczególnie rzemienną.

W Płocku w 1910 roku znajdowało się szesnastu kowali nie licząc uczniów. Wszyscy oni grupowali się w zakładach z 2—4 siłami najemnymi. Brak danych nie pozwala na ustalenie liczby przed samą wojną, liczba jednak wykazywała tendencję rosnącą (w 1900 roku było ich tylko ośmiu). Znajdowało się również w Płocku 1910 roku trzynastu kołodziejów (w 1900 — jedenastu, wzrost więc minimalny) i dwunastu rymarzy (w 1910 — dziesięciu, ale wówczas tylko dwóch bez siły najemnej, w 1910 aż pięciu). Pomocą służyć też mogło piętnastu ślusarzy i sześćdziesięciu pięciu stolarzy. Ci ostatni wykazywali się imponującą tendencją wzrostową (czterdziestu w 1900 roku). Liczba ślusarzy natomiast malała, co prawdopodobnie tłumaczyć trzeba rozwojem zakładów przemysłowych tej branży. W 1912 roku mechaniczna kuźnia w Płocku zatrudniała już trzydziestu robotników, a fabryka maszyn rolniczych stu trzydziestu³²⁾. Rejestr rzemieślników mogących pracować na potrzeby wojska zamknąć chcę w tym miejscu podaniem stanu krawców i szewców. Prym wiodli szewcy. Było ich razem w Płocku w 1915 roku dwustu czterdziestu dwóch (w 1900 roku stu czterdziestu dwóch). Większość z nich — dwustu — pracowało bez siły najemnej ale za to sześciu w zakładach zatrudniających od 5 do 15 robotników najemnych. Krawców było w 1910 roku siedemdziesięciu przyczym w porównaniu do 1900 roku nastąpił ubytek (było ich w 1900 r. — siedemdziesięciu trzech) ale zaznaczył się wzrost wielkości zakładów³³⁾.

Pułki jazdy posiadały w swych składach warsztaty szewskie, mechaniczne (ślusarnia, stolarnia, kuźnia) i pracownię krawiecką, ale

ich szczupła obsada pozwalała jedynie na dokonywanie niezbędnych napraw i konserwacji. Większe partie uzbrojenia, sprzętu, umundurowania dostarczane były z fabryk, głównie Rosji centralnej, ale liczone się z koniecznością wykorzystania lokalnego potencjału w wypadku mobilizacji czy później w okresie wojny. Sporadycznie korzystano z tych możliwości i w czasie pokojowym. Płock stanowił w tym względzie doskonale zaplecze garnizonu.

Innym zgoła celom służyć mogły zwierzęta rzeźne. Ich spisy nie są tak dokładne jak końskie. W 1911 roku w całym mieście wykazano 192 sztuki bydła rogatego, 70 świń i 18 kóz³⁴). W 1913 roku bydła rogatego było już 260 sztuk (245 krów, 10 cieląt i 5 wołów), świń 100 a kóz 42. Brak było natomiast zupełnie owiec. Zapewnie nie wszystkie sztuki zostały ujawnione i w rzeczywistości zasoby były większe. Nic niestety nie wiemy o ich wadze jak również nieznaną jest ilość ptactwa domowego. Bilans dla całego Królestwa Polskiego był dodatni³⁵). Potwierdzeniem dla Płocka może być duża liczba rzeźników (dwudziestu pięciu) i masarzy (czterdziestu sześciu³⁶). Wysoka jednak była i konsumpcja mieszkańców miasta i w rezultacie tego, tak jak i w innych rejonach, armia mogła liczyć jedynie na zasoby prowincji; na codzień administracja i korpus oficerski jak również rodziny wojskowe korzystały z usług rzeźników i masarzy.

B. Produkty roślinne

Podstawowym zajęciem ludności guberni płockiej było rolnictwo. Odnosi się to do powiatu płockiego a po części i do samego miasta. W 1909 roku 82,5% całej powierzchni Płocka stanowiły ziemie orne i pastwiska³⁷). W 1960 roku jeszcze pod zabudowaniami było zaledwie 26,4% ogółu powierzchni, reszta to ziemie orne, sady, łąki, wody, lasy³⁸).

W 1911 roku zasiano i zebrano w Płocku³⁹) (jed. czetwiert' — ćwierć = 209,9 litrów):

Z a s i e w y

	1911	1912	Przeciętna
pszenica ozima	90	100	95
żyto ozime	110	150	130
owies	68	80	74
jęczmień	130	120	125
kartofle	600	600	600

Z b i o r y

	1911	1912	Przeciętna
pszenica ozima	810	900	855
żyto ozime	990	1350	1220
owies	612	720	666
jęczmień	1170	1080	1125
kartofle	3000	3600	3300

Bardziej przekonująco przemawiają dane o zapasach ludności. W roku 1913, a więc ostatnim przed wojną szacowano, że w Płocku znajduje się:⁴⁰)

	(dane w pudach, pud = 16,38 kg)		
	na dzień 1.I	na dzień 1.V	na dzień 1.X
pszenicy	14 000	8 500	19 000
żyta	15 000	9 000	22 000
jęczmienia	12 500	8 000	20 000
owsa	9 000	5 500	15 000

Sumy październikowe zawierają już w sobie plony z ostatnich zniw. 61 tysięcy pudów (niepełna 1000 ton) trzech zbóż konsumowanych przez ludność co w przeliczeniu na jednego mieszkańca wynosi zaledwie 32—33 kg. Cyfra tak niska, że o partycypowaniu w niej i wojska nie mogło być mowy.

O ile w wypadku koni i zwierząt rzeźnych sytuację ratowała wieś, to w zasobach zbożowych i cała gubernia płocka nie wykazywała się lepszymi i osiągnięciami.

Na dzień 1.IV.1914 zapasy handlowe, ujawnione na rynku, wynosiły w pudach:⁴¹)

Gubernie			
Suwałki	20 791	243 621	264 412
Piotrków	105 600	89 480	195 080
Warszawska	9 300	35 140	44 440
Kalisz	5 270	17 750	23 020
Lublin	5 450	16 530	21 980
Łomża	3 300	6 600	9 900
PŁOCK	650	3 730	4 380
Radom	1 060	1 100	2 160

W przeliczeniu na kilogramy daje to dla całej guberni zaledwie 70,7 tony. Do tego dodać można znajdujące się w sprzedaży, już w samym Płocku 2 600 pudów herbaty, 45 000 pudów cukru i 46 000 pudów soli⁴²).

Lepiej natomiast prezentowało się młynarstwo płockie. W 1913 roku było pięć młynów — z tego jeden parowy o wydajności miesięcznej 4 900 — 6 500 kg, jeden wodny o wydajności do 3 300 kg i trzy wiatraki o łącznej wydajności około 6 500 kilogramów. Ogólna więc miesięczna zdolność przerobowa przekraczała 15 500 kilogramów ziarna⁴³).

W 1910 roku pracowało dwudziestu siedmiu rzemieślników-piekarzy, z czego aż dwudziestu jeden w piekarniach zatrudniających od 2 do 4 pracowników najemnych⁴⁴). W mieście było też 7 sadów o ogólnej powierzchni około 15 720 sążni² = 8,5 ha.

Ta pierwsza, z wielu względów, niepełna jeszcze analiza militarnych walorów Płocka w przeddzień I wojny światowej upoważnia do stwierdzenia, że miasto to z powodzeniem mogło pełnić funkcję zaplecza dla garnizonu rządu

2—3 tysięcy żołnierzy. Korzystać musiało jednak z zasobów okolicznych wiosek i miasteczek. Wyjątkiem w regule było zaopatrzenie w mąkę i kasze. Rosjanie nie wykorzystywali w pełni możliwości Płocka, szczególnie plusów wynikających z położenia miasta. Widać też niedofinansowanie na przykład w sieci komunikacyjnej czy w budownictwie koszarowym. Pamiętać jednak trzeba, że obie strony, to jest wojsko i ludność cywilna, dzieliła bariera naro-

dowościowa. Żywe były tradycje 1843 roku a wiek dwudziesty nie oszczędził doświadczeń w postaci szarż kozaków (I.V.1906 r.)⁴⁵). To zmuszało Rosjan do różnego rodzaju taktycznych posunięć przy poborze do wojska i pozbawiało ich pełnej swobody w wykorzystywaniu rezerw ludzkich. Walory militarne Płocka potwierdziły się w zmienionej już na korzyść sytuacji lat międzywojennych Rzeczypospolitej Polskiej.

PRZYPISY

1) Na dzień 1.I.1911 średnia dla Królestwa Polskiego wynosiła 98 osób na km². St. Thugutt — Polska i Połacy. Ilość i rozmieszczenie ludności polskiej. W-wa 1915 str. 12.

2) W 1909 roku linię mostu płockiego minęły 1882 statki płynące w górę rzeki i 1968 płynące w dół.

OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 7922.

3) Patrz J. Cichowicz — „Rosyjski plan wojenny z Niemcami i Austrią opracowany w 1912 i 1913 r.” w Bellonie r. V z. 1.

4) Tą datę wymienia większość źródeł, jednak Przewodnik po Płocku b. r. w. (1914?) i Przewodnik po Płocku 1922 podają datę 1835 rok.

Most liczył 368 sążni — ok. 784 metrów, składał się z 25 tafli na 38 łyżwach obitych blachą. Na zimę spławiano go do basenu portowego — Dziesięć wieków Płocka. Płock 1967. Towarzystwo Płockie Naukowe. str. 75—76.

5) OT WAP Płock. Płocki Rząd Gubernialny t. 1256.

6) tamże.

7) OT WAP Płock. Płocki Urząd Gubernialny t. 1265

8) Freilich (J. W. — i) — Królestwo Polskie jako teren strategiczny. W-wa 1911. Dane te wydają mi się zaniżonymi, co widać również na przykładzie guberni płockiej. Ogólną ilość wojsk rosyjskich na terenie K.P. po upływie 1910 roku ocenia się na 220—240 tysięcy.

9) OT WAP Płock. op. cit.

Do pełnych etatów wojennych pułkom jazdy brakowało koni (stan 1057) a baterii również i żołnierzy (do 5 oficerów — 278) — Die russische Armee. Wien 1913 r.

10) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta sekretarza t. 8375.

11) 42,36% przyjął dla całego K. P. Stanisław Dąbrowski w Walka o rekruta pod okupacją. W-wa 1922, str. 51.

12) Dąbrowski op. cit. 82%.

Autor memoriału „Wyciąg z analizy K. P. pod względem materiału zdolnego do wojska” — 60% CAW. Komisja Wojskowa T. R. Stanu. 160.1.96.

13) OT WAP Płock. Płocki Gubernialny Urząd do Spraw Powinności Wojskowych, t. 83.

14) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka Akta Sekretarza t. 8195.

15) T. Święcicki i F. Wybult — Mazowsze Płockie w czasach wojny światowej i powstania państwa polskiego. Toruń 1933 str. 473.

16) Maldis oblicza dla całej Rosji procent przeskro-

lonych na 3,1%. A. Maldis — Sztuka wojenna pierwszej wojny światowej. Maszynopis WAT. 1960 rok.

17) OT WAP Płock. Kancelaria Gubernatora Płockiego t. 1235.

18) OT WAP Płock. Płocki Rząd Gubernialny t. 1247.

19) K. Staszewski — Plany i pomiary miasta Płocka. Płock 1938 str. 20—21.

20) A. J. Nowowiejski — Płock. Monografia historyczna. Płock 1917 str. 553.

21) OT WAP. Płock. Płocki Rząd Gubernialny t. 1271.

22) OT WAP Płock. Płocki Rząd Gubernialny t. 1243.

23) tam ją umieszcza Freilich op. cit. str. 18.

24) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 8078.

25) T. Święcicki i F. Wybult op. cit str. 530.

26) OT WAP Płock. Kancelaria Gubernatora Płockiego t. 1226.

27) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 8195.

28) tamże t. 8375.

29) tamże t. 8195.

30) OT WAP Płock. Płocki Urząd Gubernialny t. 1256.

31) tamże t. 1265.

32) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 8375.

33) tamże t. 8195.

34) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 8195.

35) vide T. Sobczak — Przełom w konsumpcji spożywczej w Królestwie Polskim w XIX w. Ossolineum 1968. str. 144.

36) OT WAP Płock, op. cit.

37) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka Akta Sekretarza t. 8078 (928 „dziesiątin” 448 sążni² na ogólną powierzchnię 1113 „dziesiątin” 1663 sążni²).

38) Chojnacki J. — Płock 1966 w liczbach na przełomie tysiącleci. Notatki Płockie nr 2/36 z 1966 roku.

39) OT WAP Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 8195 i t. 8375.

40) tamże t. 8375.

41) tamże t. 7472. Brak danych dla gub. kieleckiej a dla piotrkowskiej z 1.III.

42) OT WAP. Płock. Magistrat m. Płocka. Akta Sekretarza t. 8375.

43) tamże t. 8195.

44) A. Czumiński i M. Jachnis op. cit. str. 26—27.

